
UDK 811.163.1'373.611

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ANALOŠKI PROCESI NASTAJANJA DRUGOTNIH VZORCEV ZLAGANJA V POZNI PRASLOVANŠČINI

V prispevku so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani poznopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa. Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfemske zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik). Diahroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih poznopraslovanških drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb.

Ključne besede: besedotvorje, zloženke, analogija, besedotvorna sprememba, (stara) cerkvena slovanščina, praslomanščina.

Taking for its basis the critical analysis of (Old) Church Slavic material, the article investigates Late Proto-Slavic word-formational models of compounding, within both the diachronic and the synchronic analytic approach. The synchronic perspective offers an overview of the typology of compounds on the basis of their morphemic structure (morphological point of view) and the word-formational meaning (semantic point of view). In the diachronic part of the discussion the origin of the different models of compounding is attempted, together with the analysis of Late Proto-Slavic models responsible for the creation of secondary compounds, especially in terms of their analogical word-formational changes.

Key words: word formation, compounds, analogy, word-formational change, (Old) Church Slavic, Proto-Slavic.

1 Zloženke

V besedotvorju se podobno kot v drugih jezikoslovnih poddisciplinah lahko pojavljata vsaj dva dopolnjujoča se (komplementarna) metodološka pristopa, in sicer analitični in sintetični (VIDOVIČ MUHA 1988: 35–50; 2011: 113–137).¹ Posledično je mogoče zloženke (tj. besedotvorna vrsta) in zlaganje (tj. besedotvorni postopek) definirati tako v okviru sintetičnega kot analitičnega pristopa.

¹ V slovenskem jezikoslovju se za dopolnjujoča se (komplementarna) pristopa v jezikoslovju poleg pojmov »sintetični : analitični« pojavljajo tudi pojmi kot »empiristični : racionalistični/mentalistični«, »deduktivni : induktivni« (GOLDEN 1996 [2000]: 27). V češkem jezikoslovju se v zvezi z besedotvorjem pojavljata pojma »semaziološki : onomaziološki« (MČ 1986: 212–15; MŠČ 2010: 86) (ŠEKLI 2013: 234–61).

1.1 Analitični pristop²

Izhodišče analitičnega pristopa v jezikoslovju je dana jezikovna pojavnost, predmet preučevanja pa njena analiza. V besedotvorju je znotraj analitičnega pristopa v središču pozornosti **tvorjenka**, natančneje **analiza** tvorjenke. Analizirana sta tako oblika, tj. morfemska zgradba tvorjenke, ki jo sestavljata besedotvorna podstava in besedotvorno obrazilo (oblikovni/formalni vidik), kot pomen, tj. pomenska zgradba tvorjenke, ki jo sestavljata predmetni pomen besedotvorne podstave in besedotvorni pomen besedotvornega obrazila (pomenski/semantični vidik). Morfemska in pomenska zgradba tvorjenke sta torej neločljivo povezani. Pri analizi zloženke je poleg morfemske in pomenske zgradbe relevantno še skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke. Analiza oblike in pomena tvorjenke lahko poteka sinhrono (istočasno) ali diahrono (raznočasno).

1.1.1 Sinhroni analitični pristop

Zloženke so znotraj sinhronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki imajo vsaj dvodelno besedotvorno podstavo (tj. vsaj dva korenska morfema in vsaj dva predmetna pomena) ter vsaj en (tj. medponski) besedotvorni morfem, t. i. medponsko obrazilo (v slovanskih jezikih je v večini primerov to t. i. osnovinski samoglasnik (tematski vokal) *-o-/-'e-*).

1.1.1.1 Oblikovni (formalni) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke z oblikovnega vidika delijo: 1) glede na korenski morfem jedrne sestavine, ki določa besedno vrsto jedrne sestavine: a) **izglagolska** zloženka: jedrna sestavina je glagol; b) **izsamostalniška** zloženka: jedrna sestavina je samostalnik; c) **izpridevniška** zloženka: jedrna sestavina je pridevnik; 2) glede na besedotvorni morfem: a) **medponsko-priponska** zloženka ima medponsko-priponsko obrazilo; b) **medponska** zloženka ima medponsko obrazilo; 3) glede na slovnični morfem zloženke, ki določa njeno besedno vrsto: a) **samostalniška** zloženka je samostalnik; b) **pridevniška** zloženka je pridevnik; c) **glagolska** zloženka je glagol.

² Analitični pristop v besedotvorju je natančneje prikazan v Šekli 2011. Opira se na besedotvorne obravnave v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih jezikov (Brugmann 1906, Dunkel 1999, Meier-Brügger 2010, Lindner 2011, 2012) in slovanskih jezikov (Miklosich 1875, Vondrák 1924, Vaillant 1974, Цейлин 1977) ter v slovanskem jezikoslovju (Bajec 1950, 1952, 1952, 1959; Toporišič 1976 in 2000, 1992; Vidovič Muha 1988 in 2011).

	glagolske	samostalniške	pridevniške	
izglagolske	ЛѢТ-О-ПИСАТИ БЛАГ-О-ТВОРИТИ	ЛИСТ-О-ПАД-Ъ СѢН-О-ВОЗ-Ъ	СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ БРЪТ-О-ГЛАВ-Ъ	medponsko- pripionske
izsamostalniške	—	ПРАВ-О-ВЪРА КОЙ-Є-ЧЛОВѢКЪ	КРИВ-О-НОС-Ъ ПЬС-О-ГЛАВ-Ъ	
izpridevniške	—	—	БОГ-О-ЛЮБЪ НОВ-О-СВѢТЪЛЪ	medponske

Oblikovna delitev poznopraslovanjskih prvotnih zloženek (na (staro)cerkvenoslovanjskem gradivu).

1.1.1.2 Pomenski (semantični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s pomenskega vidika delijo glede na besedotvorni pomen, pri čemer besedna vrsta jedrne sestavine zloženke s svojim kategorialnim pomenom določa besedotvorni pomen zloženke: 1) izglagolske zloženke (kategorialna pomena glagola sta dejanje, stanje): a) dejanje (*nomen actionis*); b) rezultat dejanja (*nomen acti, nomen rei actae*); c) vršilec/vršilnik dejanja (*nomen agentis*); č) orodje/sredstvo dejanja (*nomen instrumenti*); d) prostor/mesto dejanja (*nomen loci*); e) čas dejanja (*nomen temporis*); 2) izpridevniške zloženke (kategorialni pomeni pridevnika so lastnost, vrstnost, svojina): a) lastnost (*nomen abstractum*); b) popredmetena lastnost (*nomen concretum*); c) nosilec/nosilnik lastnosti (*nomen attributum*); 3) izsamostalniške zloženke (kategorialni pomeni samostalnika so človek, žival, predmet, pojem) nimajo izrazitega besedotvornega pomena.³

1.1.1.3 Skladenjski (sintaktični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s skladenjskega vidika delijo: 1) glede na razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke: a) **endocentrične** (tudi ezocentrične) zloženke, tj. z notranjim jedrom ((st)csl. ПРАВ-О-ВЪРА sub. ← 'prava vera'); b) **eksocentrične** zloženke, tj. z zunanjim jedrom ((st)csl. КРИВ-О-НОС-Ъ adj. ← 'ki ima kriv nos') (BRUGMANN 1906: 71–76; LINDNER 2011: 24–28);⁴ 2) glede na skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke: a) **podredne** (hipotaktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je podredno; pojavljata se oblikovno jedrna (pomensko določena) in oblikovno nejedrna (pomensko določujoča) sestavina; b) **priredne** (parataktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je priredno; 3) podredne zloženke (z imensko in zaimensko nejedrno sestavino) so glede na sklonsko razmerje med sestavinama: a) **determinativne** (določilne) zloženke: nejedrna sestavina je v istem sklonu kot jedrna sestavina (tj.

³ Zloženke v primerjavi z izpeljankami izkazujejo torej manjše število besedotvornih pomenov.

⁴ Razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke je povezano z vrsto besedotvornega obrazila zloženke: a) endocentričnost je povezana z medponskostjo oziroma modifikacijo; b) eksocentričnost je povezana z medponsko-pripionskostjo oziroma mutacijo. To povezavo natančneje pojasnjuje sintetični pristop v besedotvorju (prim. 1.2.1).

v imenovalniku) in ima vlogo prilastka (pridevniški prilastek: (st)csl. **прав-о-вѣра** = ‘prava vera’; samostalniški prilastek: (st)csl. **кон-е-чловѣкъ** = ‘konj človek’); b) **rekcijske** (vezavne) zloženske: nejedrna sestavina je v odvisnem sklonu in ima različne vloge: osebkov rodilnik (*genitivus subiectivus*) = osebek ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** = ‘padanje listov’ ← ‘listi padajo’), predmetni rodilnik (*genitivus obiectivus*) = premi predmet ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** = ‘vožnja sena’ ← ‘voziti seno’); nerodilniški skloni = nepremi predmet, prislovna določila (MIKLOSICH 1875: 379–80, 385–86; BRUGMANN 1906: 61–71; MEIER-BRÜGGER 2010: 429–30; LINDNER 2011: 20–24).⁵

1.1.2 Diahroni analitični pristop

Zloženske so znotraj diahronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki so najverjetneje nastale v praindoevropščini iz sklopov po analoški, natančneje besedotvorni oblikovni spremembi: do oblikovnega stika je prišlo v primerih, v katerih je imela prva sestavina sklopa ničto končnico (pie. **méð^hu-ø h^héd-* ‘jesti med’) in bila zato interpretirana kot gola osnova (pie. **med^hu-h^héd-* adj. ‘ki jé med’ > sti. *madhv-ád-* adj. ‘ki jé med’, csl. **медв-ѣдъ** sub. ‘*kar jé med’ > ‘medved’), zaradi česar se je zlaganje z golo osnovo posplošilo še na druge imenske osnove (DUNKEL 1999: 55–58).⁶ Že zelo zgodaj se je v indoevropskih jezikih osnovinski samoglasnik samostalnikov z osnovo na pie. **-o-* (pie. **u^hk^o-* > (st)csl. **вльк-о-**) začel posploševati k samostalnikom drugih osnov (pie. **-eh₂-*, **-i-*, **-u-*, **-men-* > (st)csl. **вод-а-**, **пѣсн-ъ-**, **мед-ъ-**, **ка-мен-** → **вод-о-**, **пѣсн-о-**, **мед-о-**, **ка-мен-о-**) ter bil posledično interpretiran kot medpona, tj. kot besedotvorni morfem. Na izrazni ravni je v postopku zlaganja prišlo do glasne spremembe večnaglasnost → enonaglasnost.

1.1.2.1 Oblikovni (formalni) vidik

Oblikovni vidik v diahronem analitičnem pristopu ima v ospredju: 1) prvotno razmerje med besedno vrsto jedrne sestavine zloženske in besedno vrsto zloženske ter vrsto besedotvornega obrazila; 2) prvotnost oziroma drugotnost besedne vrste zloženske; 3) prvotnost oziroma drugotnost vzorca zlaganja; 4) neprevzetost oziroma prevzetost vzorca zlaganja.

Glede na prvotno razmerje med besedno vrsto jedrne sestavine zloženske in besedno vrsto zloženske ter vrsto besedotvornega obrazila so zloženske: a) **modifikacijske**:

⁵ S stališča teorije sklona so podredne zloženske torej determinativne (določilne) in rekcijske (vezavne), s stališča teorije skladijskih razmerij (skladijska razmerja so ujemanje, prisojanje, vezava, primik) so: 1) ujemalne ((st)csl. **прав-о-вѣра** ← ‘prava vera’); 2) vezljivostne (valenčne): a) prisojevalne ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** ← ‘listi padajo’); b) (glagolsko)vezavne ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** ← ‘voziti seno’); c) primične ((st)csl. **мимо-ход-ъ** ← ‘hoditi mimo’). Analitični pristop ne prinaša natančne delitve zloženk glede na sklonska oziroma skladijska razmerja, pač pa je problematika zelo natančno razdelana v okviru sintetičnega pristopa (VIDOVIĆ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

⁶ Tipološko podobno je mogoče tudi veliko mlajše (sicer po večini iz grščine kalkirane) zloženske tipa (st)csl. **благ-о-творити** ‘dobro/lepó delati’ interpretirati tudi kot (st)csl. **благо творити** ‘delati dobro/lepó’, saj je sinhrono gledano medpona zloženske (st)csl. **-о-** enakozvočna s končnico pridevnika za imenovalnik ednine srednjega spola (st)csl. **-о** (prim. 2.3).

besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke sta isti, besedotvorno obrazilo je medponsko (to so torej glagolske izglagolske, samostalniške izsamostalniške, pridevniške izpridevniške zloženke), kar pomeni, da pri besedotvornem postopku zlaganja ni prišlo do spremembe besedne vrste, ampak samo do modifikacije jedrnega dela (psl. **běl-o-golva* sub. 'bela glava', **pъs-o-golva* sub. 'glava psa'); b) **mutacijske**: besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke nista isti, besedotvorno obrazilo je medponsko-priponsko (to so torej samostalniške in pridevniške izglagolske, pridevniške izsamostalniške zloženke), kar pomeni, da je pri besedotvornem postopku zlaganja prišlo do spremembe besedne vrste, torej do mutacije jedrnega dela (psl. **běl-o-golv-ъ* adj. 'ki ima belo glavo', **pъs-o-golv-ъ* adj. 'ki ima glavo psa'). Pripona je torej prvotno povezana s spremembo besedne vrste jedrne sestavine zloženke.⁷

Glede na prvotnost oziroma drugotnost besedne vrste (tj. glede na slovnični morfem) so samostalniške zloženke: a) **prvotni samostalniki**; b) **drugotni samostalniki**, tj. posamostaljeni pridevniki (prim. 2.2, 3.2).

Glede na tip besedotvornega vzorca (tj. glede na besedotvorni morfem) so tvorjenke z vsaj dvodelno besedotvorno podstavo, ki niso sklopi in tvorjenke iz sklopov: a) **prvotne zloženke**, ki so nastale po prvotnih vzorcih zlaganja in so zato prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. *слав-а + люб-и-ти* → *слав-о-люб-ъ* adj.); b) **izpeljanke iz zloženek**, ki so nastale z izpeljavo prvotnih zložen in so posledično drugostopenjske tvorjenke,⁸ priponsko obrazilo je lahko nestrukturalno (neničtopomensko) ((st)csl. *славолуб-ъ* adj. → *славолуб-ик* sub.) ali strukturalno (ničtopomensko) ((st)csl. *седмоухълм-ъ* adj. → *седмоухълм-ьнъ* adj.); c) **drugotne (analoške) zloženke**, ki so nastale po drugotnih vzorcih zlaganja (ki so se oblikovali po modelu vzorcev izpeljave prvotnih zloženek) in so prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. *пад-ъ + нос-и-ти* → *пад-о-нос-ик*; *дъв-а + ног-а* → *дъв-о-нож-ьнъ*). Besedotvorni oblikovni stik, tj. vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz zloženke (*славолубик*) tako preko prvotne zloženke (*славолубъ*) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne

⁷ V diahronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija razumljena kot **oblikovna pojava** (sprememba besedne vrste jedrne sestavine zloženke) ter predvsem razlikujeta pojave znotraj določilnega (determinativnega) zlaganja (staroindijski tip *karmadhāraya*) (psl. **běl-o-golva*) in odvisnostnega (dependenčnega) zlaganja (staroindijski tip *tatpuruṣa*) v okviru podtipa z imensko jedro sestavino (psl. **pъs-o-golva*) na eni strani ter pojave znotraj svojstvenega (posesivnega) zlaganja (staroindijski tip *bahuvrīhi*) (psl. **běl-o-golv-ъ*, **pъs-o-golv-ъ*) na drugi (BRUGMANN 1906: 75). V sinhronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija lahko razumljena kot **pomenska pojava**: a) pri modifikaciji je pomen zloženke enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *černá zem* 'črna zemlja' → *černozem* 'črna zemlja'); b) pri mutaciji pomen zloženke ni enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *nizký kmen* 'nizko deblo' → *nizkokmen* 'drevo z nizkim deblom'), kar je lahko razumljeno tudi kot pomenski prenos v smislu metonimije (MČ 1986: 453). Diahrono je pomenski prenos mogoče razložiti kot posledico posamostaljenja svojstvene pridevniške zloženke (češ. *nizký kmen* 'nizko deblo' → *nizkokmen* *'ki ima nizko deblo' adj. → 'kar ima nizko deblo' sub.): z zlaganjem z medponsko-priponskim obrazilom je najprej prišlo do spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri samostalnik → pridevnik, nato pa s posamostaljenjem še do druge spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri pridevnik → samostalnik. Odsotnost spremembe besedne vrste na sinhroni ravni je diahrono gledano samo navidezna.

⁸ Ločevanje med zloženkami in izpeljankami iz zloženek je v primerjalnojezikoslovnih in drugih besedotvorni literaturi ves čas prisotno (MIKLÖSICH 1875: 383–85, 393–94, 400–01; BAJEC 1952: 83; TOPORIŠČ 2000: 194; VIDOVIČ MUHA 2011: 193–96).

zloženke (СЛАВА + ЛЮБИТИ), je namreč omogočil reinterpretacijo (reanalizo) izpeljanke iz zloženke kot prvotne zloženke (СЛАВ-А + ЛЮБ-И-ТИ → СЛАВ-О-ЛЮБ-ИК) in posledično zlaganje drugotnih zloženok po tem analoškem vzorcu zlaganja.

Glede na neprevzetost oziroma prevzetost so vzorci zlaganja: a) **avtohtoni** (tj. neprevzeti, ljudski, organskoidiomski), ki so bili v slovanske jezike podedovani iz praslovanščine ter so poleg v stari cerkveni slovanščini prisotni tudi v drugih ljudskih slovanskih jezikih; b) **alohtoni** (tj. prevzeti, knjižni, neorganskoidiomski), ki so nastali v procesu kulturno-civilizacijske nadgradnje ljudskih jezikov v knjižne jezike (na primer solunske slovanščine 9. stoletja v stiku z grščino, slovenščine v stiku z nemščino).⁹ Slovanski avtohtoni vzorci zlaganja so tisti, po katerih so nastale samostalniške in pridevniške izglagolske zloženke (prim. 2.1, 2.2), medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.2) ter pridevniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.2), medtem ko so prevzeti vzorci zlaganja po večini tisti, po katerih so nastale glagolske zloženke (prim. 2.3, 3.3) ter medponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.1).

1.1.2.2 Pomenski (semantični) vidik

Pomenski vidik v diahronem analitičnem pristopu ima v ospredju prvotnost oziroma drugotnost besedotvornega pomena. Besedotvorni pomeni so glede na izvor torej: a) **prvotni**: dejanje, vršilec/vršilnik dejanja; lastnost; b) **drugotni**: rezultat, orodje/sredstvo, mesto/prostor, čas dejanja; popredmetena lastnost.¹⁰ Drugotni besedotvorni pomeni so nastali iz prvotnih s pomensko spremembo po metonimiji oziroma s pomensko spremembo v smeri abstraktno → konkretno. Sistemske pomenske spremembe so na primer: a) dejanje → rezultat, mesto/prostor, čas dejanja; b) vršilec/vršilnik dejanja → orodje/sredstvo dejanja; c) lastnost → popredmetena lastnost.¹¹

⁹ Ker so tudi kalkirane zloženke nastale po podedovanih vzorcih zlaganja, je za (staro) cerkveno slovanščino smiselno ločevati: a) avtohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)jcsl. сѣн-о-жа-ть); b) alohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)jcsl. благ-о-да-ть = gr. εὐ-εργεσ-ία po modelu (st)jcsl. сѣн-о-жа-ть); c) alohtone zloženke po alohtonih vzorcih zlaganja ((st)jcsl. лѣт-о-писати = gr. χρον-ο-γράφειν).

¹⁰ Ta delitev besedotvornih pomenov na prvotne in drugotne velja za pozno praindoevropsčino in za indoevropske jezike. To poznopraindoevropsko in indoevropsko stanje je najverjetneje tudi drugotno, kar se da posredno razbrati iz besedotvornega sistema pozne praindoevropsčine in posameznih indoevropskih jezikov. Najstarejša plast samostalniških zloženok v praslovanščini ima na primer za besedotvorna pomena dejanje ((st)jcsl. сѣн-о-воз-ъ 'vožnja trave') in vršilec/vršilnik dejanja ((st)jcsl. вод-о-нос-ъ 'vrč za vodo') enakovzročno (večpomensko) pripono *-ъ/*-ь, iz česar je mogoče sklepati, da je eden od besedotvornih pomenov, ki ju pripona označuje, drugoten. Navadno se misli, da je prvoten besedotvorni pomen samostalniških zloženok dejanje, iz katerega je preko svojstvene pridevniške zloženke, ki je bila reinterpreterana s pomenom vršilec/vršilnik dejanja, nastal drugoten besedotvorni pomen vršilec/vršilnik dejanja (*vod-o-nos-ъ 'nošnja vode' (sub.) → *vod-o-nos-ъ 'ki ima nošnjo vode, za katerega je značilna nošnja vode' (adj.) → *ki nosi vodo' (adj.) → *kar nosi vodo' (sub.)) (Weiss 2009: 271).

¹¹ Nastajanje drugotnih besedotvornih pomenov iz prvotnih je obravnavano v Šekli 2012.

1.2 Sintetični pristop¹²

Izhodišče sintetičnega pristopa v jezikoslovju je proces, po katerem jezikovna pojavnost nastaja, predmet preučevanja pa njena sinteza. V besedotvorju je znotraj sintetičnega pristopa v središču pozornosti **besedotvorni postopek** oziroma **sinteza** tvorjenke, ki je prikazana z generativnega (tvorbenega) vidika. Tvorjenka je znotraj sintetičnega pristopa razumljena kot pretvorba (transformacija) skladenjske podstave (SPo), ki je v večini primerov podredna nestavčna besedna zveza z jedrom (x_1) in razvijajočim oziroma dopolnjujočim členom (x_2) (SPo \rightarrow x_1/x_2) (predvidljiva izjema so priredne zloženske s samo medponskim obrazilom tipa *rdeče-bel* s priredno nestavčno besedno zvezo v skladenjski podstavi) (VIDOVIČ MUHA 2011: 23). Znotraj tega pristopa sta podani sinteza morfemske zgradbe in besedotvornega pomena tvorjenke.

1.2.1 Morfemska zgradba zloženske

Morfemska zgradba zloženske je pretvorba skladenjske podstave zloženske, pri čemer se predmetnopomenski deli skladenjske podstave pretvorijo v besedotvorno podstavo, skladenjska razmerja pa v obrazilo: 1) pri medponsko-priponskih zloženkah je jedrna sestavina (x_1) skladenjske podstave zaimek in njena nejedrna sestavina (x_2) prilastkov odvisnik: stavčno razmerje v prilastkovem odvisniku se pretvori v medponski morfem, zaimensko jedro skladenjske podstave z vezniškim ustreznikom v odvisniku in njegovo slovnično razmerje se pretvorita v priponski morfem (sln. [tisti, ki] veže[-ø] knjig{-e} \rightarrow knjig-o-vez-ø, [] \rightarrow -ø, { } \rightarrow -o-); 2) pri medponskih podrednih zloženkah jedrna sestavina (x_1) skladenjske postave ni zaimek in njena nejedrna sestavina (x_2) ni prilaskov odvisnik: slovnični pomen skladenjske podstave se pretvori v medponski morfem (sln. zdravnik {za} zob{-e} \rightarrow zob-o-zdravnik, { } \rightarrow -o-) (VIDOVIČ MUHA 2011: 141, 289).

Zloženske se glede na skladenjsko razmerje med sestavinami skladenjske podstave (skladenjsko merilo) delijo na podredne in priredne. Zelo natančna je obravnava sklonskih razmerij podrednih zloženk (VIDOVIČ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

1.2.2 Besedotvorni pomen zloženske

Besedotvornim pomenom zloženk v skladenjski podstavi ustrezajo različna zaimenska jedra z vezniškim ustreznikom v odvisniku: 1) samostalniki: a) [to, da] \rightarrow dejanje; b) [tisti, ki]_{z[ivo]} \rightarrow vršilec dejanja; c) [tisto, ki]_{-z[ivo]} \rightarrow predmet, ki opravlja dejanje; č) [to, kar] \rightarrow rezultat dejanja; d) [to, s čimer] \rightarrow sredstvo dejanja; e) [tam_{m/z/s}, kjer] \rightarrow mesto dejanja; f) [tedaj_{z/s}, ko] \rightarrow čas dejanja; 2) pridevniki: a) [(tak), ki] \rightarrow lastnost; b) [(ta), ki] \rightarrow vrstnost) (VIDOVIČ MUHA 2011: 142–43).

¹² Sintetični pristop v besedotvorju je v celoti povzet po Vidovič Muha 1988 in 2011, natančneje je predstavljen v ŠEKLI 2013: 254–58.

1.3 Drugotni vzorci zlaganja v pozni pozni praslovanščini

V nadaljevanju so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani poznopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa.¹³ Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfemske zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik), izsamostalniških zloženek tudi glede na skladijsko razmerje med sestavinama zloženke (skladijski vidik). Zloženke so tako razdeljene glede na jedrno sestavino (izglagolske, izsamostalniške, izpridevniške), natančneje pa glede na besedno vrsto (samostalnik, pridevnik, glagol), besedotvorno obrazilo (medponsko-priponske, medponske), nejedrno sestavino, skladijsko razmerje med sestavinama (poredne, priredne). Diahroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih poznopraslovanskih drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb. Na osnovi znotraj-sistemskih razmerij med posameznimi vzorci zlaganja so tako definirani prvotni in drugotni vzorci zlaganja ter njihovo medsebojno genetsko razmerje, pri čemer so v ospredju avtohtoni modeli tvorbe. Oblikovanje drugotnih vzorcev zlaganja je opaziti predvsem pri izglagolskih in izsamostalniških zloženkah.

2 Izglagolske zloženke

Jedrna sestavina je neprehodni ali prehodni glagol (natančneje glagolski koren). Nejedrna sestavina je samostalnik, ki stoji pred ali za jedrno sestavino, ter pridevnik, nenačinovni prislov, predlog in samostalnik, ki stojijo pred jedrno sestavino. Glede na besedotvorno obrazilo so medponsko-priponske ali medponske: medponsko-priponske izglagolske zloženke so samostalniki ali pridevniki, medtem ko so medponske izglagolske zloženke glagoli.

2.1 Izglagolski samostalniki

Besedotvorni vzorci ter prvotni besedotvorni pomeni samostalniških izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **samostalnik** + neprehodni glagol: dejanje: *-ь/*-ь ((st)csl. *лист-о-пад-ть* 'oktober', *кол-о-врат-ь* 'kolovrat'), *-ja ((st)csl. *вод-о-теча* < **vod-o-tek-ja* f 'kanal'), *-ь ((st)csl. *вод-о-течь-ь* f 'kanal'), *-bje ((st)csl. *вод-о-точ-ник* 'hodournik'), *-t/n-bje ((st)csl. *коур-о-глаше-н-ик* 'oglašanje petelina');

2) **samostalnik** + prehodni glagol: a) dejanje: *-ь/*-ь ((st)csl. *сѣн-о-воз-ь* 'vožnja trave'), *-tь ((st)csl. *сѣн-о-жа-ть* 'travnik'), *-ja ((st)csl. *вин-о-кляма* < **vin-o-jem-ja* f 'trgatev'), *-ь ((st)csl. *вин-о-бер-ь* f 'trgatev'), *-bje, *-bstvo ((st)csl. *чловѣк-о-люб-и-е*, *чловѣк-о-люб-ьство* 'človekoljubje'), *-t/n-bje ((st)csl. *стлп-о-творк-н-ик* 'grajenje stolpa'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ь/*-ь ((st)csl. *вод-о-*

¹³ Korpus (staro)cerkvenoslovanskih zloženek je vzet iz primerjalnojezikoslovnih obravnav zloženek (Miklosich 1875: 347–417, Vondrák 1924: 672–704, Vaillant 1974: 737–79, Цейтлин 1977: 186–284) ter (staro)cerkvenoslovanskih slovarjev (Miklosich 1862–1965, *Старославянский словарь* 1999).

нос-ъ 'vrč za vodo'), *-a ((st)csl. **вокъвода** = *voj-e-vod-a* 'vojskovodja'), *-jъ ((st)csl. **дрѣвосѣчь** < **deriv-o-sěk-jъ* m 'sekira'), *-ja ((st)csl. **землѣдѣла** = *zeml'-e-děl-ja* m 'poljedelec', **брѣг-о-ры-ца** f 'obvodna lastovka, breguljka'), *-b ((st)csl. **вод-о-нос-ъ** f 'posoda za vodo'), *-ьсѣ/*-ica ((st)csl. **мечьк-о-вод-ьць** 'kdor vede/vodi medveda', **мѣс-о-ѣд-ьць** 'mesojedec', **чловѣк-о-люб-ьць** 'človekoljub'; **трън-о-сѣч-ница** f 'majhen srp, majhna kosa', **чловѣк-о-люб-ница** f 'človekoljubka'), *-telъ ((st)csl. **гроб-о-ры-тель** 'grobar'), *-arъ ((st)csl. **двор-о-мет-аръ** 'pometač dvorišča'), *-ьникъ/*-ьnica ((st)csl. **сѣз-о-точ-ьникъ** 'kdor toči solze'), *-ьсѣъ ((st)csl. **вин-о-чръп-ьчин** = *vin-o-črǫp-ьčьъ* 'točaj');¹⁴

3) prehodni glagol + **samostalnik**: vršilec/vršilnik dejanja (**trēs-o-rep-ьka* *'kdor/kar tresе rep' > sln. *tresorepka*);¹⁵

4) **pridevnik** + prehodni glagol:¹⁶ a) dejanje: *-tъ ((st)csl. **благ-о-да-тъ** 'milost'), *-bje ((st)csl. **добр-о-реч-ик** 'zgovornost'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ъ/*-ь ((st)csl. **зълѣдѣи** = *zъl-o-dě-j-ъ* 'zločinec'), *-ьсѣ ((st)csl. **благ-о-твор-ьць** 'dobrodelnik');

5) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol: a) dejanje: *-ъ/*-ь ((st)csl. **мимо-ход-ъ** 'mimohod'), *-n/t-ьje ((st)csl. **мимо-хожде-н-ик** 'hoja mimo'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ьсѣ ((st)csl. **дома-жив-ьць** 'domačin, domorodec').

Samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami s prvotnima besedotvornima pomenoma dejanje ((st)csl. **лист-о-пад-ъ**, **кол-о-вратъ**, **сѣн-о-воз-ъ**, **мимо-ход-ъ**, **сѣн-о-жа-тъ**, **благ-о-да-тъ**) in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **вод-о-нос-ъ**, **зълѣдѣи** = *zъl-o-dě-j-ъ*, **вокъвода** = *voj-e-vod-a*) so prvotne,¹⁷ medtem ko so zloženke tega tipa s produktivnimi samostalniškimi priponami drugotne. Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi samostalniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **вод-о-ток-ъ** 'kanal' → **вод-о-точ-ик** 'hodournik'; (st)csl. **дрѣв-о-нос-ъ** 'kdor nosi les' → **дрѣв-о-нос-ьць** 'kdor nosi les', po tem modelu je tip (st)csl. **мечьк-о-вод-ьць**, **мѣс-о-ѣд-ьць**); b) prvotne pridevniške izglagolske zloženke (prim. 2.2) so bile izpeljane s samostalni-

¹⁴ Samostalniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedno sestavino in s samostalnikom kot nejedno sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. **брѣгорыца** < **berg-o-ry-j-a* ← *'riti breg'), redko tudi prisojevalne ((st)csl. **змицѣча** < **zъmj-e-sěk-j-a* f 'pikanje kače' ← *'kača seka, tolče').

¹⁵ V indoevropskih jezikih se pojavljajo tako zloženke z zgradbo samostalnik + prehodni glagol (stind. *havarád-* 'ki je žrtve, žrtvene darove' ← *havis-* 'žrtev, žrtveni dar' + *ad-* 'jesti', gr. *κοιροτρόφος* 'ki hrani dečke' ← *κοῖρος* 'deček, mladenič' + *τρέφω* 'hranim, redim, preživljam, gojim') kot z zgradbo prehodni glagol + samostalnik (stind. *trasádasyu-* ime kralja dinastije Pūru < *'ki tresе sovražnike' ← *tras-* 'tresti se' + *dasyu-* 'sovražnik'; gr. *ἐξέπωλος* 'ki ima žrebeta' ← *ἔχω* 'držim, imam, posedujem' + *πόλος* 'mladič, žrebe'), kar bi kazalo na to, da sta obe tvorbi že praindoevropski (BRUGMANN 1906: 62–67; THUMB 1959: 402–03; MEIER-BRÜGGER 2010: 429; LINDNER 2011: 33).

¹⁶ Nejedna sestavina izglagolskih zloženek je z oblikovnega vidika pridevnik, ki ima s skladenjskega vidika vlogo premega predmeta (posamostaljeni pridevnik) ali prislovnega določila načina (načinovni prislov). Z oblikovnega vidika torej razlike med pridevnikom, posamostaljenim pridevnikom in načinovnim prislovom prvotno ni, saj je načinovni prislov izvorno oblika tožilnika (ali mestnika) ednine srednjega spola pridevnika.

¹⁷ Na starost zloženek s pripono, enakozvočno končnici, kaže tudi *o*-jevska prevojna stopnja glagolskega korena ((st)csl. **сѣнвозъ**, **воднось**, **вокъвода** : **вести везеши**, **нести несеш**, **вести ведеши**).

škimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma lastnost in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ** adj. 'slavoljuben' → **СЛАВ-О-ЛЮБ-НИК** 'slavoljubje', **СЛАВ-О-ЛЮБ-ЬЦЬ** 'slavoljub', (st)csl. **ДОБР-О-РЕК-Ъ** adj. 'zgovoren' → **ДОБР-О-РЕЧ-НИК** 'zgovornost', po tem modelu je tip **ЧЛОВѢК-О-ЛЮБ-НИК**, **ЧЛОВѢК-О-ЛЮБ-ЬСТВО**, **ЧЛОВѢК-О-ЛЮБ-ЬЦЬ**, **ЧЛОВѢК-О-ЛЮБ-НИЦА**; **trēs-o-ręp-ъ* adj. 'ki trese rep' → **trēs-o-ręp-ъka* 'kdor/kar trese rep'); c) prvotne glagolske izglagolske zloženke (prim. 2.3) so bile izpeljane s samostalniškimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **ЛѢТОПИС-А-ТИ** → **ЛѢТОПИС-А-НИК** 'pisanje zgodovine', **ЛѢТОПИС-ЬЦЬ** 'zgodovinopisec'), čeprav pri teh zloženkah ni mogoče izključiti tudi medpanskega zlaganja iz izglagolskih izpeljank s tema besedotvornima pomenoma ((st)csl. **ЛѢТО** 'leto' + **ПИСАНИК** 'pisanje', **ПИСЬЦЬ** 'pisec' → **ЛѢТ-О-ПИСАНИК**, **ЛѢТ-О-ПИСЬЦЬ**).

2.2 Izglagolski pridevniki

Besedotvorni vzorci pridevniških izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **samostalnik** + prehodni glagol: *-ъ/*-ь ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ** 'slavoljuben'), *-ьнѣ ((st)csl. **ВИН-О-ЛЮБ-ЬНЪ** 'vinoljuben', **СѢМЕН-О-НОС-ЬНЪ** 'semenonosen', **ВѢР-О-ИМ-Т-ЬНЪ** 'verjeten');¹⁸

2) prehodni glagol + **samostalnik**: *-ъ/*-ь ((st)csl. **ВРЪТ-О-ГЛАВ-Ъ** 'vrtoglav'), *-ьнѣ ((st)csl. **ТРАС-О-ГЛАВ-ЬНЪ** 'tresoglav');

3) **pridevnik** + prehodni glagol: *-ъ/*-ь ((st)csl. **ДОБР-О-РЕК-Ъ** adj. 'zgovoren'), *-ьнѣ ((st)csl. **ДОБР-О-РАЖД-ЬНЪ** 'ploden');

4) **nenaičinovni prislov** + neprehodni glagol: *-ьнѣ ((st)csl. **МИМО-ХОД-ЬНЪ** 'mimohoden').

5) **predlog** + **samostalnik** + glagol: *-ьнѣ ((st)csl. **ВЪ-ТАИИ-О-КМ-ЬНЪ** 'skrivno prijemajoč').

Pridevniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ**, **ВРЪТ-О-ГЛАВ-Ъ**, **ДОБР-О-РЕК-Ъ**) so prvotne, medtem ko so zloženke s produktivnimi pridevniškimi priponami drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ** adj. : sln. *človek-o-ljub-ø* sub.; sln. *mes-o-jed-ø* adj. → *mes-o-jed-ø* sub.). Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne pridevniške izglagolske zloženke s končnici enakozvočno pripono z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **ЧЛД-О-ЛЮБ-Ъ** adj. 'ki ljubi otroke' → **ЧЛД-О-ЛЮБ-ЬНЪ** adj. 'ki ljubi otroke', po tem modelu je tip (st)csl. **ВИН-О-ЛЮБ-ЬНЪ**, **ТРАС-О-ГЛАВ-ЬНЪ**); b) prvotne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivno pripono z besedotvornim pomenom dejanje so bile izpeljane s pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **МЛС-О-ПОУСТ-Ъ** 'pust' → **МЛС-О-ПОУСТ-ЬНЪ** 'pusten',

¹⁸ Pridevniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedrno sestavino in s samostalnikom kot nejedrno sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. **ВИН-О-ЛЮБ-ЬНЪ** ← *'ljubiti vino'), redko tudi prisojevalne ((st)csl. **ВАБК-О-ИД-ЬНЪ** 'ki ga jé volk' ← *'volk jé').

МИМО-ХОД-Ъ ‘mimohod’ → МИМО-ХОД-ЬНЪ ‘mimohoden’, po tem modelu je tip (st)csl. СЪМЕН-О-НОС-ЬНЪ; (st)csl. БЛАГ-О-ДА-ТЬ ‘milost, naklonjenost’ → БЛАГ-О-ДА-Т-ЬНЪ ‘obdarjen z milostjo’, po tem modelu je tip (st)csl. ВЪРО-УА-Т-ЬНЪ).

2.3 Izglagolski glagoli

Besedotvorni vzorci glagolskih izglagolskih zloženek so:

1) **samostalnik** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. ЛѢТ-О-ПИСАТИ ‘pisati zgodovino’ = gr. χρον-ο-γράφειν ‘pisati zgodovino’ ← χρόνος ‘čas’ + γράφειν ‘pisati’);¹⁹

2) **pridevnik** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. БЛАГ-О-ТВОРИТИ ‘delati dobro’ = gr. αγαθ-ο-ποιεῖν ‘delati dobro’ ← αγαθός ‘dober’ + ποιεῖν ‘delati’);

3) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. МИМО-ХОДИТИ ‘hoditi mimo’ = gr. παρ-έρχεσθαι ‘iti, hoditi mimo’ ← παρά ‘mimo’ + ἔρχεσθαι ‘iti, hoditi’).

Kot je razvidno iz navedenih zgledov, so glagolske izglagolske zloženke, izpričane v (stari) cerkveni slovanščini, po večini kalki iz grščine.

3 Izsamostalniške zloženke

Jedrna sestavina je samostalnik. Nejedrna sestavina je pridevniška beseda, samostalnik, nenačinovni prislov, ki stojijo pred jedrno sestavino. Izsamostalniške zloženke so samostalniki, pridevniki, glagoli.

3.1 Izsamostalniški samostalniki

Samostalniške izsamostalniške zloženke so medponske ali medponsko-priponske.

3.1.1 Izsamostalniški samostalniki z medponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponskih samostalniških izsamostalniških zloženek so:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: ((st)csl. ДОБР-О-ГОДЪ ‘dober čas’ ≈ gr. εὐκαιρία ‘priložnost, pravi trenutek, primeren čas’ ← εὖ ‘dobro, prav’ + καιρός ‘prava mera, pravi kraj, ugoden čas’; (st)csl. ПРАВ-О-ВѢРА ‘prava vera’);

2) **samostalnik** + samostalnik: a) **podredne** zloženke ((st)csl. ВИН-О-ГРАДЪ ‘vinograd’ = got. *weinagards* ‘vinograd’ ← *wein* ‘vino’ + *gards* ‘hiša’ < *‘ograda, vrt’), ki jih je zelo težko ločiti od medponsko-priponskih samostalniških izglagolskih zlo-

¹⁹ Jedrna sestavina je prehodni glagol, medtem ko je zloženka neprehodni glagol. Glagolska tvorjenka, nastala iz glagolske podstave s tožilniškim (glagolsko)vezavnim skladenjskim razmerjem, v primerjavi s skladenjsko podstavo nameč izgubi vezljivostno mesto tožilniškega delovalnika, saj je le-ta vsebovan v glagolski tvorjenki ((st)csl. ПИСАТИ_{ir} ЛѢТ_oacc : ЛѢТ-О-ПИСАТИ_{ir} o_{acc}; psl. *loviti_{ir} ryb-y_{acc} : *ryb-i-ti_{ir} o_{acc}).

ženk (prim. 2.1);²⁰ b) **priredne** zloženke ((st)csl. *коз-о-кошута* Nsg ‘koza in košuta’ = gr. *τραγέλαφος* ‘bajeslovno bitje iz kozla in jelena’ ← *τράγος* ‘kozol’ + *έλαφος* ‘jelen, košuta’; (st)csl. *брат-ъ-сестра* Ndu ‘brat in sestra’, **мжж-е-жени* Npl ‘možje in žene’);

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik ((st)csl. *кромъ-бытник* ‘bivanje stran, odsotnost’ = gr. *άπουσία* ‘odsotnost’ ← *άπό* ‘od, z, na’ + *ούσία* ‘bitje, bistvo’).

Medponske samostalniške izsamostalniške zloženke so glede na izvor najverjetneje alohtone, nekalkirane tvorbe so v slovanskih jeziki namreč redke. Vzorec zlaganja je prvoten.

3.1.2 Izsamostalniški samostalniki z medponsko-priponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponsko-priponskih samostalniških izsamostalniških zložen s tipičnimi priponami so:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: **-ьць* ((st)csl. *чрън-о-риз-ьць* ‘menih’), **-ьје*, **-ьство* ((st)csl. *бѣл-о-влас-икъ* ‘beli lasje’, *чрън-о-риз-ьство* ‘meništvo’);

2) **samostalnik** + samostalnik: a) **podredne** zloženke: **-ьць* ((st)csl. *коз-о-рож-ьць* ‘kozorog’), **-ьје* (st)csl. *звѣзд-о-слов-икъ* ‘astrologija’); b) **priredne** zloženke: **-ьје* ((st)csl. *дън-о-ношт-икъ* ‘dan in noč’, *ношт-е-дън-икъ* ‘noč in dan’ = gr. *νυχήμερον* ‘noč in dan’ ← *νύξ*, Gsg *νυκτός* ‘noč’ + *ήμέρα* ‘dan’);

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik: **-ьць* ((st)csl. *дома-члд-ьць* ‘rojeni doma, domačin, domorodec’), **-ьје* ((st)csl. *сѣпротиво-вѣтрикъ* ‘protivetrje’).

Medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke so drugotne. Nastale so z izpeljavo prvotnih zložen, in sicer: a) prvotne pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil s prvotnima besedotvornima pomenoma lastnost ((st)csl. *соух-о-лик-ъ* adj. ‘bledočičen’ → *соух-о-лич-икъ* ‘bledoličnost’, po tem modelu je tip *бѣл-о-влас-икъ* in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. *злат-о-оуст-ъ* adj. ‘zlatoust’ → *злат-о-оуст-ьць* ‘kdor je zlatoust’, *сѣт-о-ржк-ъ* adj. ‘storok’ → *сѣт-о-ржч-ьць* ‘kdor je storok’, po tem modelu je tip *чрън-о-риз-ьць*); b) nekatere prvotne samostalniške izsamostalniške zloženke so bile verjetno izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil (podredne: (st)csl. **звѣзд-о-слово* ‘beseda o zvezdah’ → *звѣзд-о-слов-икъ* ‘besedje o zvezdah’; priredne: (st)csl. **дън-о-ноштъ* ‘dan in noč’ → *дън-о-ношт-икъ* ‘dan in noč’, **мжж-е-жени* ‘možje in žene’ → *мжж-е-жен-ьство* ‘možje in žene’).

²⁰ Zloženke tipa (st)csl. (st)csl. *виноградъ*, *миротворьць* je mogoče analizirati kot medponsko-priponske ((st)csl. *вино* ‘vino, trta, grozdje’ + *градити* ‘graditi’ < *‘ograjevati’ → *вин-о-град-ъ* ‘ograjevanje trte’; *миръ* ‘mir’ + *творити* ‘ustvarjati, oblikovati, delati’ → *мир-о-твор-ьць* ‘kdor tvori mir’) ali kot medponske ((st)csl. *вино* ‘vino, trta, grozdje’ + *градъ* ‘zid, obzidje, vrt, mesto’ → *вин-о-градъ* ‘vrt za trto’; *миръ* ‘mir’ + *творьць* ‘ustvarjalec’ → *мир-о-творьць* ‘tvorec miru’).

3.2 Izsamostalniški pridevniki

Besedotvorna vzorca pridevniških izsamostalniških zloženek s tipičnimi pripomami sta:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: *-ь/*'-ь ((st)csl. **крив-о-нос-ъ** 'krivonos', **седм-о-хълм-ъ** 'ki ima sedem gričev'), *-ьнъ ((st)csl. **велик-о-доуш-ьнъ** 'velikodusen', **дѣв-о-нож-ьнъ** 'dvonozhen');

2) **samostalnik** + samostalnik: *-ь/*'-ь ((st)csl. **пѣс-о-глав-ъ** 'psoglav') *-ьнъ ((st)csl. **слѣньц-е-образ-ьнъ** 'ki ima izgled, obliko sonca').

Pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so prvotne ((st)csl. **крив-о-нос-ъ**, **седм-о-хълм-ъ**; **пѣс-о-глав-ъ**), medtem ko so zloženke z značilno pridevniško pripono drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. **чрѣн-о-риз-ъ** 'menih', tj. 'kdor ima črno obleko' sub. ← *'ki ima črno obleko' adj.; (st)csl. **чрѣн-о-глав-ъ** 'Črnoglav', tj. 'kdor ima črno glavo' sub. ← *'ki ima črno glavo' adj.; (st)csl. **тр-ъ-зѣб-ъ** 'trizob', tj. 'kar ima tri zobe' sub. ← *'ki ima tri zobe' adj.; (st)csl. **коз-о-рог-ъ** 'kozorog', tj. 'kar ima roge koze' sub. ← *'ki ima roge koze' adj.;²¹ (st)csl. **вѣлк-о-длак-ъ** 'volkodlak', tj. 'kar ima dlako volka' sub. ← *'ki ima dlako volka' adj.). Drugotne zloženke so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne (medpanske) samostalniške izsamostalniške zloženke so bile izpeljane s pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **прав-о-вѣрѣ** → **прав-о-вѣр-ьнъ** 'pravoveren', po tem modelu je tip (st)csl. **велик-о-доуш-ьнъ**; (st)csl. **вин-о-градъ** → **вин-о-град-ьнъ** 'vinogradski', po tem modelu je tip (st)csl. **слѣньц-е-образ-ьнъ**); b) prvotne pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s strukturalnim pridevniškimi priponskimi obrazili, na kar bi kazale sopomenske zloženke s končnici enakozvočno pripono in zloženke s končnici neenakozvočno pripono ((st)csl. **седм-о-хълм-ъ** adj. → **седм-о-хълм-ьнъ** adj., po tem modelu je tip (st)csl. **дѣв-о-нож-ьнъ**; (st)csl. **чрѣн-о-влас-ъ** adj. 'črnolas' → **чрѣн-о-влас-атъ** adj. 'črnolas').

3.3 Izsamostalniški glagoli

Besedotvorni vzorec glagolskih izsamostalniških zloženek je **pridevnik** + samostalnik → neprehodni glagol ((st)csl. **благ-о-вѣст-и-ти** 'oznaniti (dobro novico)').

Glagolske izsamostalniške zloženke in njihovo besedotvorno razmerje do samostalniških izsamostalniških izpeljank ((st)csl. **благ-о-вѣст-ити** 'oznaniti (dobro novico)' : **благ-о-вѣсть** 'dobra novica, evangelij') je možno interpretirati vsaj na dva načina: a) glagolske tvorjenke so izpeljane iz samostalniških ((st)csl. **благ-о-вѣст-ъ** → **благ-о-вѣст-и-ти**); b) glagolske in samostalniške tvorjenke so tvorjene vzporedno ((st)csl. **благъ** 'dober, blag' + **вѣсть** 'novica' → **благ-о-вѣст-и-ти**, **благ-о-вѣсть**).

²¹ Na to, da sta bila (st)csl. **чрѣноризъ** sub. 'menih', **козорогъ** sub. 'kozorog' prvotno pridevnika, posredno kažeta izpridevniški samostalniški izpeljanki (st)csl. **чрѣнориз-ьць** 'menih', **козорож-ьць** 'kozorog', ki sta s pomočjo priponskega obrazila (st)csl. -ьць izpeljana iz pridevnika in imata besedotvorni pomen nosilec/nosilnik lastnosti.

4 Sklep

Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini, kareh izhodišče je bila vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz prvotne zloženke (**bratroľubьcbь*) tako preko prvotne zloženke (**bratroľub-ь* → **bratroľub-ьcbь*) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne zloženke (**bratrь* + **ľubiti* → **bratr-o-ľub-ьcbь*), so potekali predvsem znotraj izglagolskih in izsamostalniških zloženek.

Izglagolske zloženke so prvotno samostalniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěn-o-voz-ь* 'da se vozi seno') in vršilec/vršilnik dejanja (**vod-o-nos-ь* 'kdor/kar nosi vodo') ter pridevniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-ľub-ь* 'ki ljubi brata'). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**sěnovoz-ьнь* 'ki se nanaša na vožnjo sena', **vodonos-ьнь* 'ki se nanaša na nosilca vode'). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnost (**bratroľub-ьje* 'da je bratoljubo') in nosilec/nosilnik lastnosti (**bratroľub-ьcbь* 'kdor je bratoljub'), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke z besedotvornima pomenoma dejanje (**bratr-o-ľub-ьje* 'da se ljubi brata') in vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-ľub-ьcbь* 'kdor ljubi brata'). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturalnimi priponskimi obrazili: pridevniške (**bratroľub-ьнь*), samostalniške z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěnovoz-ьje*) in vršilec/vršilnik dejanja (**vodonos-ьcbь*), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke (**bratr-o-ľub-ьнь*, **sěn-o-voz-ьje*, **vod-o-nos-ьcbь*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma dejanje (**plod-o-nos-ьje* 'da se nosi plodove') in vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nos-ьcbь* 'kdor/kar nosi plodove') ter pridevniških zloženek (**plod-o-nos-ьнь* 'ki nosi plodove'). Iz drugotnih pridevniških zloženek so bile nadalje tvorjene samostalniške izpeljanke z besedotvornim pomenom nosilec/nosilnik lastnosti (**plodonos-ьн-икь* 'kdor/kar je plodonos/e/n/o'), ki so bile lahko reinterpretirane kot zloženke z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nos-ьникь* 'kdor/kar nosi plodove'). Iz glagolskih zloženek ali neposredno iz samostalnika in glagola so tvorjeni samostalniki s pomenoma dejanje na *-n/t-ьje (**plod-o-noše-n-ьje*).

Izsamostalniške zloženke so prvotno (medponske) samostalniške (**prav-o-věra* 'prava vera', **vin-o-gordь* 'vrt za trto') in (medponsko-priponske) pridevniške (**zolt-o-ust-ь* 'ki ima zlata usta', **pъs-o-golv-ь* 'ki ima glavo psa'). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**pravověr-ьнь* 'ki se nanaša na pravo vero'). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnost (**zoltoust-ьje* 'da je zlatousto') in nosilec/nosilnik lastnosti (**zoltoust-ьcbь* 'kdor je zlatoust'), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke (**zolt-o-ust-ьje* 'da se ima zlata usta', **zolt-o-ust-ьcbь* 'kdor ima zlata usta'). Pridevniške zloženke so se lahko tudi posamostalile (**zolt-o-ust-ь* 'kdor ima zlata usta'). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturalnimi priponskimi obrazili (**zoltoust-ьнь*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih pridevniških (**mil-o-sъrd-ьнь* 'ki ima milo srce') ter samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma lastnost (**mil-o-sъrd-ьje* 'da se ima milo srce') in nosilec/nosilnik lastnosti (**mil-o-sъrd-ьcbь* 'kdor ima milo srce').

I	II	III	IV	
prvotne zloženske	nestrukturne izpeljanke iz prvotnih zloženk	strukturne izpeljanke iz prvotnih zloženk	drugotne (analoške) zloženske	
izglagolske	*sěn-o-voz-ъ sub. <i>nomen actionis</i>	*sěn-o-voz-ьпъ	*sěn-o-voz-ьje	*plod-o-nos-ьпъ
	*bratr-o-ľub-ъ adj. <i>nomen agentis</i>	*bratr-o-ľub-ьje <i>nomen abstractum</i> → <i>nomen actionis</i>	*bratr-o-ľub-ьпъ	*plod-o-nos-ьje <i>nomen actionis</i>
		*bratr-o-ľub-ьсь <i>nomen attributivum</i> → <i>nomen agentis</i>		*plod-o-nos-ьсь *plod-o-nos-ьп-икъ <i>nomen agentis</i>
*vod-o-nos-ъ sub. <i>nomen agentis</i>	*vod-o-nos-ьпъ	*vod-o-nos-ьсь		
izsamostalniške	*prav-o-věra sub. *vin-o-gordъ sub.	*prav-o-věr-ьпъ *vin-o-gord-ьпъ	–	*mil-o-sьrd-ьпъ
	*zolt-o-ust-ъ adj. *pъs-o-golv-ъ adj.	*zolt-o-ust-ьje/-ьstvo *pъs-o-golv-ьje/-ьstvo <i>nomen abstractum</i>	*zolt-o-ust-ьпъ *pъs-o-golv-ьпъ	*mil-o-sьrd-ьje/-ьstvo <i>nomen abstractum</i>
		*zolt-o-ust-ьсь *pъs-o-golv-ьсь <i>nomen attributivum</i>		*mil-o-sьrd-ьсь <i>nomen attributivum</i>

Rekonstrukcija faz nastajanja poznopraslovanških drugotnih vzorcev zlaganja.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEČ, 1950, 1952, 1952, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, SAZU.
- Anton BAJEČ, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- Anton BREZNIK, 1944 (1982): Zloženske v slovenščini, RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II. Ljubljana. 53–76. Ponatis v *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič, Ljubljana, 1982, 315–33.
- Karl BRUGMANN, ²1916 (¹1893): Zusammensetzung (Komposita). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II. *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch*, I. *Allgemeines, Zusammensetzung (Komposita), Nominalstämme*. Strassburg. 49–120.
- Раля Михайловна Цейтлин, 1977: Сложные слова. *Лексика старославянского языка: опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI веков*. Москва: Наука. 186–284.

- Miloš DOKULIL, 1964: Zum wechselseitigen Verhältnis zwischen Wortbildung und Syntax. *Travaux linguistique de Prague 1: L'École de Prague d'aujourd'hui*. Prague: Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences. 215–24.
- George E. DUNKEL, 1999: On the origins of nominal composition in Indo-European. *Compositiones Indogermanicae (in memoriam Jochem Schindler)*. Herausgegeben von H. Eichner und H. Ch. Luschützky. Unter redaktioneller Mitwirkung von V. Sadovski. Prag: Enigma Corporation Prague. 47–68.
- Hermann HIRT, 1928: Die Zusammensetzung. *Indogermanische Grammatik* IV. 15–82.
- Vatroslav JAGIĆ, 1895, 1896: Die slawischen Composita in ihrem sprachwissenschaftlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20, 21. Berlin: Weidmann. 519–56, 28–43.
- Thomas LINDNER, 2011, 2012: *Indogermanische Grammatik: IV/1 Komposition* 1, 2. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Manfred MAYRHOFER, 1978: *Sanskrit-Grammatik mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Berlin-Nes York: Walter de Gruyter.
- MČ 1986 = *Mluvnice češtiny 1: Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Vědecký redaktor Jan Petr. Redaktoři svazku Miloš Dokulil, Karel Horálek, Jiřina Hůrková, Miloslava Knappová. Praha: Academia, 1986.
- Mihael MEIER-BRÜGGER, ³2010 (¹2001, ²2002): Wortbildung durch Komposition. *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 427–30.
- Franz MIKLOSICH, 1862–65: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Wien.
- Franz MIKLOSICH, 1875: Lehre von der bildung der componierten nominalstämme. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*. Wien. 347–417.
- MSČ 2010 = *Mluvnice současné češtiny* I. Václav Cvrček a kolektiv autorů. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Radivoj PERUŠEK, 1890: Zloženke v noveji slovenščini. Posebej natisnjeno iz *Izvestja novomeške gimnazije za leto 1890*. Novo mesto: J. Kranjec. 1–42.
- Jan ROZWADOWSKI, 1904: *Wortbildung und Wortbedeutung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».
- Franciszek SŁAWSKI, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego: II. Rzeczownik. *Słownik prasłowiański* I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. 58–141, 13–60, 11–19.
- Matej ŠEKLI, 2011: Besedotvorje (pra)slovanščine v sinhroni in diahroni luči na primeru samostalniških izpeljank. *Slovenski slavistični kongres: Slavistika v regijah - Maribor*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22. Uredila Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 217–22.

- Matej ŠEKLI, 2012: Besedotvorni pomeni samostalniških izpeljank v praslovanščini. *Philological Studies* 2011/1. Skopje, Perm, Ljubljana, Zagreb. 115–32.
- Matej ŠEKLI, 2013: Zgodovina obravnave zloženk v slovenščini. *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Uredila Irena Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–61.
- Dušan ŠLOSAR, 1999: *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Jakob ŠOLAR, 1951: Besedotvorje slovenskega jezika. *Slavistična revija* 4. Ljubljana. 142–47.
- Albert THUMB, ³1959: Das Kompositum. *Handbuch des Sanskrit: II. Teil: Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. 386–421.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000 (¹1976): Besedotvorje. *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja. 143–234.
- André VAILLANT, 1974: La composition. *Grammaire comparée des langues slaves: Tome IV – La formation des noms*. Paris: Éditions Klincksieck. 737–79.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, ¹1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ada VIDOVIČ MUHA, ²2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Wenzel VONDRÁK, ²1924 (¹1906): Durch Komposition debildete Stämme. *Vergleichende Slavische Grammatik I: Lautlehre und Stammbildungslehre*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 672–704.
- Wenzel VONDRÁK, ²1928 (¹1908): Syntax. *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 220–575.
- Jakob WACKERNAGEL, ²1957 (¹1905): *Altindische Grammatik II, 1. Einleitung zur Wortlehre, Nominalkomposition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Michael WEISS, 2009: *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. New York: Beech Stave Press.

SUMMARY

The analogical processes that created the models for the creation of secondary compounds in Late Proto-Slavic are grounded in the word-formational duality which obtained in the relationship between a given derivative (**bratrolubьcbь*) and its corresponding derivational base, i.e. the primary compound (**bratrolub-ь* → **bratrolub-ьcbь*) on the one hand, and between the derivative and the constituents of

the word-formational base on the other (**bratrъ + *ľubiti* → **bratr-o-ľub-ьcb*). These analogical processes largely affected deverbative and desubstantival compounds.

Deverbative compounds are primarily action and agent nouns with unproductive suffixes, e.g. **sěn-o-voz-ь* ‘transporting hay’, **vod-o-nos-ь* ‘one who carries water, the water-carrying’, as well as adjectival compounds with unproductive suffixes and agentival force such as **bratr-o-ľub-ь* ‘who loves his brother, brother-loving’. From such substantival compounds adjectives were derived, e.g. **sěnovoz-ьnb* ‘who/which is connected to the transportation of hay’, **vodonos-ьnb* ‘who/which is connected to the one carrying water’. In turn, substantival abstract nouns such as **bratrľub-ьje* ‘the loving of (one’s) brother’ and attributive nouns such as **bratrľub-ьcb* ‘the brother-loving one’ were derived from adjectival compounds. Without much difficulty, these derivatives could be interpreted as compound action and agent nouns respectively: **bratr-o-ľub-ьje* ‘loving one’s brother’, **bratr-o-ľub-ьcb* ‘one who loves his brother’ as well. Due to the growing opaqueness of certain word-formational markers, some primary compounds tended to be derived by way of structural suffixes, cf. the adjectival **bratrľub-ьnb*, and substantival *nomen actionis* **sěnovoz-ьje* and *nomen agentis* **vodonos-ьcb*. These secondary and purely structural derivatives were then liable to being interpreted as original compounds, i.e. **bratr-o-ľub-ьnb*, **sěn-o-voz-ьje*, **vod-o-nos-ьcb* etc. Such reinterpretations provided the model for the creation of secondary substantival compounds such as the *nomen actionis* **plod-o-nos-ьje* ‘the carrying of fruit’ and *nomen agentis* **plod-o-nos-ьcb* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’ as well as adjectival compounds of the kind seen in **plod-o-nos-ьnb* ‘who/which is fruit-carrying’. These secondary adjectival compounds provided the basis for the derivation of substantives of the type **plodonosьn-ikъ* ‘who/which carries fruit, fruit-carrying’ (*nomen attributivum*). The latter were easily reinterpretable as agent compound nouns, i.e. **plod-o-nos-ьnikъ* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’. Additionally, it was possible to derive action nouns in **-n/t-ьje* such as **plod-o-noše-n-ьje* ‘the carrying of fruit’, either from a verbal compound or else directly from the substantive and its verb.

The group of **desubstantival compounds** is primarily comprised of infixated substantival compounds of the kind observable in **prav-o-věra* ‘good faith’, **vin-o-gordъ* ‘garden for/of vine’, and derived infixated adjectival compounds, e.g. **zolt-o-ust-ь* ‘whose mouth is golden’, **pъs-o-golv-ь* ‘whose head is dog-like’. According to the familiar pattern, the substantival compounds provided the derivational bases for the creation of adjectives, cf. **pravověr-ьnb* ‘who/which is in relation to good faith’, whereas from the adjectival compounds substantival *nomina abstracta* (**zoltoust-ьje* ‘being golden-mouthed’) and *nomina attributiva* (**zoltoust-ьcb* ‘who is golden-mouthed’) were derived. These derivatives were interpretable as compounds, i.e. **zolt-o-ust-ьje* ‘having golden mouth’, **zolt-o-ust-ьcb* ‘one whose mouth is golden’. Additionally, through substantivization of primary adjectival compounds nouns such as **zolt-o-ust-ь* ‘one whose mouth is golden’ were created. Again, due to weak word-formational markedness some primary compounds were further derived by use of structural suffixes, e.g. **zoltoust-ьnb*. This in turn provided the model for the creation of secondary adjectival (**mil-o-sъrd-ьnb* ‘who has good heart’) as well as substantival compounds such as **mil-o-sъrd-ьje* ‘being good-hearted’ and **mil-o-sъrd-ьcb* ‘who has a good heart with abstract and attributive meanings respectively.